

tion» og peger på, at dette ikke blot omfatter de industrielle, men også de sociale og intellektuelle forandringer, hvis organiske eller gradvise udviklingsmåde betones, hvorfor bogens titel egentlig burde have været en anden, om ikke udtrykket var så hævdvundet, at det ville være pedanteri at søge et nyt konstrueret. Forfatteren opridses ganske kort de vigtigste træk i befolkningsudviklingen, skildrer de tidlige industrielle former, beskæftiger sig indgående — og noget for bredt — med de tekniske opfindelser og præsenterer i afsnittene om kapitalen og arbejdskraften, samt de økonomiske systemer, læseren for adskillige nye synspunkter. Afgørende er således hans påvisning af den synkende rentefods — dvs. den billige kapital — betydning for industrialiseringsprocessen, et spørgsmål som endnu ikke er fuldt oplyst, men som utvivlsomt vil blive taget op med Ashton's problemstilling som udgangspunkt. Også omtalen af byggeriet i forbindelse med arbejderboliger er værdifuld, overhovedet karakteriseres fremstillingen af en mangesidighed i synspunkter og en fortællerglæde, der gør bogen populær i dette ords bedste betydning. I et afsluttende kapitel fremdrages de almene kendetegn ved den industrielle revolution, der opfattes som en økonomisk-sociologisk proces snarere end en tidsbestemt periode. Hvadenten den præsenterer sig i England efter 1760, i U.S.A. og Tyskland efter 1870, eller i Canada og Rusland i vor egen tid, er dens karakter og virkninger stort set de samme, det gælder prisudviklingen, kapitalforholdene, beskæftigelsen og til en vis grad de politiske forhold. Det centrale problem er i alle tilfælde, hvorledes man skal føde, klæde og beskæftige et voldsomt stigende befolkningsoverskud, og svaret er ifølge Ashton gennem en industrialisering. Han benægter ikke, at årene 1760—1830 for Englands vedkommende formørkedes af krige og ulykker, men imødegår skarpt, at «the disasters of the industrial revolution» skulle være fremkaldt af de tekniske og økonomiske forandringer. Dette hovedsynspunkt anskueliggøres ved en aktuel henvisning til forholdene i Indien og Kina, der afslutter den læseværdige bog, som forøvrigt nu foreligger i en svensk oversættelse ved professor Ernst Söderlund.

Kristof Glamann.

Når Østeuropas historie længe har indtaget en forholdsvis beskednen plads i danske fremstillinger af verdenshistorien, skyldes det utvivlsomt, at disse områder gennem tiderne har været af langt mindre betydning for forløbet af dansk politisk, økono-

misk, social og kulturel historie end Central- og Vesteuropa, men også, at den mellem- og vesteuropæiske kulturkres, hvis historiesyn har været så afgørende for vor egen opfattelse, i forholdet til Osteuropa i det store hele har været givende og ikke, som når talen er om Italien, i mange henseender modtagende. Der er dog sikkert herved sket en undervurdering af Østeuropas betydning, og navnlig hvis man forlader et nationalt syn på historien, er dette hævet over diskussion. Sprogvanskelighederne er imidlertid en hindring for studiet af osteuropæisk historie, og det må derfor i højeste grad påskønnes, at der i de senere år er udkommet adskillige udmærkede værker om disse emner, skrevet af indfødte videnskabsmænd på vesteuropæiske sprog; navnlig for Polens vedkommende har dette været tilfældet.

Den nord- og vesteuropæiske historiker, som ikke beherskede polsk, var på dette område tvunget til at gribe til fremstillinger af ikke-østeuropæiske historikere, navnlig tyske, af hvilke E. Hanisch's »Die Geschichte Polens« (1923) fortjener at fremhæves blandt enkeltfremstillingerne, mens man måtte søge tilbage til forrige århundredes midte for at finde en mere fyldig redegørelse i R. Roepels »Geschichte Polens« (1840). Et spagfærdigt forsøg på at gøre den vesteuropæiske læsekres delagtig i polske historikers synspunkter overfor navnlig de tyskes blev ganske vist gjort med G. Slocombs »A History of Poland« (1939), men dette var på ingen måde tilfredsstillende, og det iøvrigt udmærkede Baltic Pocket Library fra 1930'erne ligesom visse specialafhandlinger navnlig i franske tidsskrifter gav kun underretning om enkelte væsentlige punkter. Dette savn er nu på udmærket måde afhjulpet med *The Cambridge History of Poland*, redigeret af W. F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki og R. Dyboski. Værket planlagdes i 1936, og 1941 kunne bind 2., omhandlende tiden fra August II til Pilsudski udkomme (ny udgave 1951), men første bind, som behandler tiden indtil 1696, måtte, grundet på krigens vanskelige kår med medarbejdere spredt i U.S.A., England, Polen og tyske koncentrationslejre, vente til 1950 med publikation. På dette tidspunkt var 8 af bindets 23 bidragydere døde, deraf adskillige som ofre for krigen.

Den stærke udspecialisering, som kendetegner alle Cambridgepressens publikationer af denne art, har både heldige og mindre heldige sider, gentagelser er uundgåelige — omend man sporer redaktionens bestræbelser herimod — og en helhedsopfattelse savnes. På den anden side har denne vidtdrevne opdeling bevirket, at standarden for de fleste afsnit ligger særdeles højt; mærkes kan P. Davids skildring af den polske kirke til 1250, M. Z. Jedlickis

af den tyske kolonisation i Polen og den tyske orden, J. Siemieńskis af forfatningsforholdene i 15. og 16. årh., J. Rutkowskis af sociale og økonomiske forhold i samme tid, O. Forst de Battaglias af Jan Sobieski m. fl. En nordisk historiker vil notere, at kapitlet om Polen og Østersøområdet skyldes P. O. von Törne; også adskillige engelske og amerikanske forskere har leveret bidrag. Eksempler på noget svagere afsnit er O. Haleckis skildring af 14. årh. og renaissancekulturen i Polen.

Af særlig interesse er de afsnit, som behandler Polens ældste historie. Det gælder i almindelighed, at studiet af folkets oprindelse og statens grundlæggelse eller historiske tilsynekomst over stærk tiltrækning, men navnlig gælder dette for unge statsdannelser, der søger en historisk begrundelse for deres eksistens. Udfra dette synspunkt må den rige historiske litteratur, som fremkom i det ved Versaillesfreden genskabte Polen, betragtes. Den var tillige et svar på tyske historikers påstande om tysk overhøjhed over Polen i 10. årh. og germansk bosættelse nord for Warthe forud for Polakkernes fremtrængen i disse egne, om Pommeranernes slægtskabsforhold, om missionspolitikken og de første polske hertugers afstamning (vikingeteorien) m. m. Der kom her fra begge sider andre end videnskabelige synspunkter til orde. Denne polemik var et led i det ideologiske forspil til 2. verdenskrig. I 1940 (Festschrift Ernst Heymann) kunne den centrale skikkelse på tysk side i denne kulturkamp, Albert Brackmann, uden at risikere gensvar gøre status op for den polske historieforskning på dette område og notere, at de arbejder, som var fremkommet »während der kurzen Dauer des in Versailles geschaffenen Polenstaates« var uden større videnskabelig værdi og nærmest beregnet på at udlede slutninger til brug for nutidens forhold. Brackmann havde på det sidste punkt ikke ganske uret, blot bør det tilføjes, at tysk forskning arbejdede på samme linie. Den aktuelle baggrund var spørgsmålene om den polske korridor, Danzig, ja, man tør sige besiddelsen af hele det gamle Pommern.

Efter krigen har polske eller polskvenlige historikere indtaget Brackmanns og hans kollegers privilegerede stilling. I *The Cambridge History of Poland* er de afsnit, som i denne forbindelse har interesse, forfattet af A. P. Goudy, S. Kętrzyński og Pierre David. De første er gyldige og gode oversigter over polsk forsknings stadi på disse felter, men i hvert fald Kętrzyńskis uden megen originalitet. Davids beskrivelse af den ældste polske kirkehistorie er derimod et selvstændigt og fuldmodent arbejde. Denne franske professor er vel at betragte som nutidens fornemste kender af dette emne. Han har tidligere i enkeltundersøgelser og i en over-

sigt over kilderne til Polens historie i middelalderen vist sin viden på disse områder, men også David følger dog på afgørende punkter de egentlige polske forskeres synspunkter, således m. h. t. spørgsmålet om Magdeburgs stilling overfor bispedømmet Poznan (Posen) og forholdet mellem kejserens og pavens synspunkter for missionspolitikken (hvor man fra polsk side — sikkert med rette — mener at se en modsætning) og overhovedet angående forbindelsen mellem Kurien og Polen. David understreger dog prisværdig klart de usikre punkter.

Hvad her er sagt om Davids undersøgelse, gælder også for den tjekkiske emigrant, professor ved Charles IV University Francis Dvornik's værk *The Making of Central and Eastern Europe* (1949). Dette kan ses som en fortsættelse af forfatterens bog »Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle« (1926), og dets hovedtanke er at give en sammenfattende studie af disse områder i de to følgende århundreder. Med rette bemærker Dvornik, at man tidligere i alt for høj grad har koncentreret opmærksomheden om sit eget land på bekostning af helheden. Endnu tydeligere end David understreger Dvornik forskellen mellem tysk og polsk opfattelse. I hovedsagen følger han den sidste. En overvældende kundskabsfylde er samlet i denne beskrivelse af 10. og 11. årh.s kontinental- og østeuropæiske historie. Af enkeltundersøgelser, der viser forf.s indleven i stoffet kan nævnes skildringen af Quedlinburg-rigsdagen 973, af bisp Adalbert af Prags rolle for missionen, af Kroatiens og Serbiens ældste historie og dens overlevering, af den polske hertugs overdragelse af sit land til paven o. 990 m. m. Også de helhedssynspunkter, han anlægger her, påkalder megen interesse. Det gælder vurderingen af Karl den Stores og Otto I's imperietanker, af Otto II's Italienpolitik som tilintetgørende for forgængerens livsværk i øst — et gammelt tysk synspunkt i ny og forbedret form — og af de polske hertugers forsøg på skabelse af en storslavisk stat, som dog strandede på Böhmens modstand, af samspillet mellem vesteuropæisk og byzantinsk civilisation i Böhmen og Otto III's interessante forsøg på med Gerberts (Sylvester II's) og Adalberts støtte at virkeliggøre Augustinus ideal om nært samarbejde mellem verdslig og gejstlig magt. Når Dvornik karakteriserer denne plan som på en gang idealistisk og realistisk, følger han den omvurdering af Otto III, som blev givet af P. Schramm (*Kaiser, Rom und Renovatio*, 1929), og som formodentlig vil vise sig holdbar. Ved skabelsen af et sådant kristent imperium, hvorunder de nye stater i Europa skulle have frihed til at ordne deres egne anliggender, havde Otto fundet en løsning, som var acceptabel for alle parter, men efter hans og pavens død

kom med Henrik II atter rent tyske interesser til orde. Dette hovedsynspunkt er sikkert rigtigt og frugtbart, men hvor det gælder den nærmere analyse af kejserens og den polske hertugs rolle ved den ændring af forholdet mellem Tyskland og Polen, som var resultatet af mødet i Gniezno (Gnesen) år 1000, er der åben mark for divergerende opfattelser. I sin afsluttende behandling af Kijefriget og dets betydning for forbindelsen mellem Byzants og vesten har Dvornik måttet savne den skandinaviske litteratur om disse emner. Behandlingen af forholdet mellem Skandinavien og kontinentet er i det hele et svagt punkt i hans fremstilling, men dette tør vel næppe bebrejdes en slavisk forfatter, så længe nordisk litteratur i hovedsagen kun er tilgængelig for dem, der er kyndige i nordiske sprog.

Ligesom Dvorniks værk lå færdigt i 1944, og i hvert fald en stor del af manuskripterne til de enkelte afsnit af *The Cambridge History of Poland* var fuldendte før krigen, er Poznan-professoren Zygmunt Wojciechowskis *L'État polonais au moyen âge* (1949 — *Histoire des Institutions*) en bog, som er skrevet år tilbage (polsk udgave 1945). Wojciechowski var en af hovedskikkelserne i den tysk-polske polemik før krigen. Allerede dengang forelå et af hans værker på engelsk i *The Baltic Pocket Library* (*Mieszko I and the Rise of the Polish State*, 1936); efter krigen har han i en artikel i *Revue Historique CCI* (1949) skåret tyske historikere fra Thietmar af Merseburg til Albert Brackmann over een kam — et hvast svar til den sidste. I denne skarpe polemikers fremstilling spores da heller ikke megen tvivl. De ting, der for David og Dvornik var overvejende sandsynligheder, bliver her visheder, som de modsatte opfattelser blev visheder for tyske historikere før krigen. Navnlig mærkes dette i indledningskapitlet om den polske stats dannelse, dette afsnits mange udmærkede synspunkter angående den skiftende polske alliancepolitiks baggrund og statens konsolidering og opdeling ufortalt.

For Wojciechowski falder Polens middelalderhistorie i to hovedperioder. Den første når op til tiden o. 1200 og kendetegnes ved opretholdelsen af det gamle Piastermonarki, der vel optager fremmed påvirkning i sig fra Karolingerriget, Tyskland og Bøhmen, men dog opretholder sine oprindelige traditioner og den gamle polske fyrstemagt, til hvilken kirken, der opfattes som staten underordnet (Karolingerriget), giver ny autoritet, samtidig med at den tjener som forbindelsesled mellem de enkelte landsdele. Gennem franske Cistersiensere trænger i slutningen af 12. årh. nye ideer om forholdet mellem kirke og stat ind i Polen, og fra nu af glider landet over til at blive en korporativ stat. Indflydelse

fra det feudale regime viser sig samtidig, uden at Polen dog nogensinde får en egentlig feudal periode, idet klanrettens vedvarende betydning hindrer den egentlige feudale opfattelse af ejendomsforholdet til jorden i at trænge igennem. Heller ikke immunitetsopfattelsen bliver i Polen den samme som under egentlig feudalt regime, men får dog betydning blandt andet for grundlæggelsen af byer under tysk ret og for kirken. Wojciechowski tilskriver kirken et stort ansvar for det gamle Piasterherredømmes afsvækkelse, men idet den vinder i selvstændighed overfor fyrsten, giver den adelen et eksempel til efterfølgelse. Redegørelsen for szlachaens organisation og formindsningen af de øvrige samfundsklassers rettigheder til fordel for denne hører til bogens interessanteste afsnit; i szlachaens status levede klanelementer videre, og den gamle samfundsstruktur brydes derfor ikke ganske. Baggrunden for de senere polske rigsdage tegnes klart under omtalen af »landenes« (de gamle territoriers) højst ulige antal forsamlinger (sejmer). Flertalsafgørelser kunne vanskeligt indføres, når der på rigsdagen var måske 5 gange så mange deputerede for et enkelt parti i Mazowien som for hele Storpolen (!). I den afsluttende sammenfatning gives en interessant redegørelse for adelens statsopfattelse i 16. årh. med kongen som kun administrator, mens det samlede adelssamfund står over ham. Parallellen til tanken om, at konciliet står over paven, er her slående.

Wojciechowskis værk afsluttes som Dvorniks med en omfattende bibliografi, men i modsætning til denne har den polske historiker ladet de fleste af sine tyske modstanderes værker uomtalt, således Brackmanns (men dog ikke G. Sappoks hovedværk om bispedømmet Posen), endskønt Brackmanns navn flere gange er nævnt i fremstillingen. Det må håbes, at den bibliografi, der skal udgøre 3. bind af *The Cambridge History of Poland*, og som kan ventes i nærmeste fremtid, må omfatte al foreliggende litteratur af betydning. Thi ganske vist er der mange punkter i den tysk-polske polemik, hvor en upartisk bedømmelse må følge Polakkerne, men på andre er forholdet vitterligt usikkert; kildematerialet tillader i virkeligheden her ikke nogen sikker slutning. Tysk forskning vil næppe heller længe opretholde sin nuværende tavshed.

Under alle omstændigheder er det dog yderst værdifuldt, at også den i slaviske sprog ukyndige historiker får adgang til at benytte østeuropæisk litteratur, og det må ønskes, at mange flere publikationer som de ovenfor omtalte kan fremkomme. En vigtig rolle her vil mulig *The Polish Research Centre* i London under professor Żółtowski's ledelse kunne spille; denne institution har publiceret Dvorniks værk, der ganske vist skæmmes af talrige

trykfejl. Det spørgsmål melder sig dog, om man ikke burde gå et skridt videre og skabe et lignende institut for oversættelse af slaviske videnskabelige værker som det Publikationsstelle, der 1932 organiseredes af Brackmann ved Staatsarchiv Berlin-Dahlem til brug for tyske forskere. En komplet samling af de her fremkomne oversættelser er ved at skabes ved Bibliothèque Nationale i Paris, men for at en sådan opgave skal kunne løses på tilfredsstillende måde, må dog både af økonomiske og saglige grunde et samarbejde mellem de europæiske hovedbiblioteker være den bedste fremgangsmåde; det må håbes, at den vil blive taget op. Udsigterne er imidlertid ikke de bedste, thi fra polske forskeres side er interessen for at delagtiggøre den vestlige verden i deres resultater tydeligt mindsket. De udførlige resuméer på engelsk eller fransk, som i de første efterkrigsår udmærkede mange polske tidsskrifter, er i den sidste tid for adskilliges vedkommende forsvundne. Det politiske jerntæppe truer forbindelsen også for åndsvidenskaberne i øst og vest.

Svend Ellehøj.

Serien *Cambridge Studies in Economic History*, redigeret af professor M. M. Postan, er netop blevet forøget med et værk af den unge engelske historiker Michael Greenberg, *British Trade and The Opening of China 1800—42* (Cambridge, At The University Press, 1951, xii + 238 sider). Emnet er fængslende ikke mindst på baggrund af begivenhederne i de seneste år, som synes at have bragt afslutningen på den epoke, Greenberg i sin bog skildrer indledningen til. For godt et århundrede siden begyndte Vesten at invadere Kina — med varer, kanoner og ideer. Den økonomiske erobring af landet faldt groft taget i tre tempi. Første fase prægedes af, at handelsbalancen skiftede til gunst for de fremmede, således at sølvstrømmen fra o. 1826 ændrede retning. De ædle metaller gled fra nu af mod vest. I anden fase vandt de britiske manufakturvarer indpas i Kina, der i 1870'erne indførte Lancashire bomuldstøjer i et omfang, som svarede til $\frac{1}{3}$ af totalimporten. Sammenholdt med den samlede britiske produktion og det hjemlige forbrug var dette exportmarked ikke kvantitativt overvældende, men dets store betydning lå i evnen til at opsuge overskudsproduktionen, især når hjemmemarkedet svigtede. Tredie fase karakteriseredes endelig ved den fremmede kapitalinvestering bl. a. anlæggelsen af jernbaner og bomulds møller.

Greenberg holder sig hovedsagelig til den første fase. I et par indledende kapitler opridser han — bl. a. med støtte i H. B. Morse's